

МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У СУЗБИЈАЊУ ЛАЖНИХ ВЕСТИ: ДОМЕТИ И АЛТЕРНАТИВЕ

Марко ТОДОРОВИЋ*, истраживач
Центар за европске политике, Београд

* marko.todorovic@cep.org.rs

МЕЂУНАРОДНО ПРАВО У СУЗБИЈАЊУ ЛАЖНИХ ВЕСТИ: ДОМЕТИ И АЛТЕРНАТИВЕ

Сажетак: *Рад испитује улогу међународног права у сузбијању лажних вести, а у контексту њихове све израженије пролиферације у дигиталном простору и њиховог потенцијално угрожавајућег ефекта на међународни мир и безбедност. У раду се користе и анализирају извори међународног права у овој области (начело неинтервенције, Међународна конвенција о коришћењу радиодифузије у интересу мира и Конвенција о међународном праву на исправку), као и секундарна литература која разматра однос лажних вести и међународног права. Аутор закључује да међународно право нуди само оквирну забрану производње и ширења лажних вести од стране субјеката међународног права, али да таква регулација није довољна у сузбијању лажних вести јер је данас готово немогуће доказати одговорност конкретног субјекта за производњу и/или ширење одређене лажне вести. Такође, услед тешко замисливог консензуса у међународној заједници по овом питању, мало је вероватно очекивати продубљивање међународног права у овој области. Аутор зато препознаје три алтернативна вида регулације лажних вести – регулацију путем националних законодавстава (приказану на случају Републике Србије), путем законодавства Европске уније и тзв. 'псеудорегулацију', коју спроводе мултинационалне информационе компаније попут Алфабета, Мете и Твитера.*

Кључне речи: *лажне вести, вештачка интелигенција, међународно право, међународни мир и безбедност, мултинационалне корпорације.*

Увод

У савременим оружаним сукобима сведочимо све присутнијој мешавини конвенционалног ратовања и сајбер ратовања, у коме је ширење лажних вести једна од најчешћих тактика. И док међународно право ауторитативно и јасно регулише домен конвенционалног ратовања, чини се да сајбер ратовање често остаје ван домета међународноправне регулативе. Тако нпр. у случају руско-украјинског сукоба, оружани напад Русије на Украјину, према нормама међународног

кривичног права, недвосмислено представља злочин агресије, али међународно право не успева да тако неспорно адресира индивидуалне случајеве ширења лажних вести у том сукобу. Наиме, најчешће би било веома тешко појединачне случајеве лажних вести на друштвеним мрежама приписати званичној Москви или Кијеву.

Ипак, у последњих неколико година сведочили смо растућем броју случајева у којима су лажне вести претиле демократским процедурама, миру и безбедности како унутар држава тако и у међународним односима. Неки од познатих случајева чине: теорије завере о умешаности Хилари Клинтон у трговину децом пласиране током америчке председничке кампање 2016. године, „документарни” филм *Пландемија*, који је износио нетачне податке о пандемији вируса ковид-19, као и лажни (*deepfake*) видео-снимак из марта 2022. у коме украјински председник Володимир Зеленски наводно позива народ на предају. Сва три наведена примера имала су мање или веће реперкусије на међународни мир и безбедност. У првом случају, пољуљан је углед не само председничке кандидаткиње, већ и међународни углед САД. У другом случају, лажне вести о пандемији погоршавале су јавно здравље широм света и отежале покушаје синхронизоване борбе међународне заједнице, док је у трећем случају очигледна веза између лажних вести о Зеленском и безбедносне ситуације у оружаном сукобу. Последично, када су међународни мир и безбедност угрожени прикладно би било очекивати активирање норми међународног права.

У складу са тим, овај рад настоји да одговори на питање која је улога међународног права у сузбијању вести, као и да ли можемо очекивати развој међународног права у овој области у годинама које долазе. За изразу рада биће консултовани релевантни међународноправни извори, као и секундарна литература која обрађује однос лажних вести и међународног права, након чега ће бити спроведена квалитативна анализа садржаја.

У раду ћу покушати да докажем да су међународноправни извори у овој области оскудни, те да постављају само оквирне принципе који забрањују организовану производњу и ширење лажних вести од стране субјеката међународног права, али да таква регулација најчешће није адекватна за суочавање са пролиферацијом лажних вести у дигиталном добу. Такође, услед неадекватности међународног права, у раду ћу указати на алтернативне регулативне оквире – национална законодавства, законодавство Европске уније и тзв. „псеудорегулацију” мултинационалних информационих корпорација.

Овај рад биће организован у три основне целине. Након уводног разматрања уследиће концептуални део, у коме ћу дефинисати опсег појма лажних вести, представити њихове појавне облике и указати на улогу вештачке интелигенције у њиховој дисеминацији. У другој целини биће представљен и анализиран међународноправни регулаторни оквир за сузбијање лажних вести. Напоследку, трећи део биће посвећен алтернативним формама регулисања лажних вести – националном законодавству на студији случаја Републике Србије, законодавству Европске уније и „псеудорегулацији” мултинационалних корпорација попут *Гугла*, *Твитера* и *Мете*.

Лажне вести и међународни мир и безбедност

Лажне вести нису феномен искључиво резервисан за савремени период. Оне су у различитим појавним облицима старе вероватно колико и само ратовање. Познато је да су их државе у претходним деценијама користиле као моћно оружје у информационом и идеолошком ратовању, нарочито у току Хладног рата, што су Уједињене нације препознале као угрожавање пријатељских односа међу народима (McGonagle, 2017: 205). Ипак, умрежено друштво 21. века омогућило је много бржи пренос информација и начинило је од сваког становника Земљине кугле потенцијалног грађанина-новинара (Mythen, 2010). Управо зато, производња и дисеминација вести, укључујући и оне лажне, данас тече много брже и из набројаног мноштва извора.

Међутим, пре него што се приступи анализи последица ове мултипликоване појаве, неопходно је дефинисати сам појам, што, међутим, представља својеврстан изазов. Лажне вести могу доћи у различитим облицима и са различитим намерама, у распону од безазлене сатире све до организованог деструктивног пропагандног деловања у ратним околностима. Ипак, у овом раду биће коришћено разумевање лажних вести у доста широком смислу, као све оне информације „које су намерно фабриковане и проширене са циљем да се други заварају и наведу да верују у неистине или да посумњају у проверљиве чињенице” (White, 2017).

Ипак, важно је истаћи суштинску разлику између две врсте лажних вести на основу степена обмане. У том смислу можемо разликовати *лажне вести у ужем смислу*, које представљају све оне вести које су намерно као такве фабриковане, односно које су измишљене и

немају потпору у реалности. Насупрот њима налазе се тзв. *искривљене вести* (*disorted news*), у којима су садржане информације које нису нужно нетачне, али које су презентоване и уоквирене на такав начин да може изгледати као да из њих произлазе неистинити закључци (Baade, 2018: 1358–1359). И док су лажне вести у ужем смислу једноставније за детектовање и раскринкавање, искривљене вести представљају софистициранију методу пропаганде за чије је разобличавање потребно уложити више времена и истраживачког напора.

Осим ове поделе, Европска асоцијација за интересе гледалаца (European Association for Viewers Interests – EAVI) уводи корисну поделу на десет категорија обманујућих вести, где су сврстане: пропаганда, кликбејт, спонзорисани садржај, сатира и шаљива обмана, ненамерна грешка, партизански (*прим. аут. идеолошки*) садржај, теорија завере, псеудонаука, дезинформација и лажни садржај (EAVI, n.d.).

Мада вероватно највећи број лажних вести не може појединачно имати разорно деловање по међународни мир и безбедност, њихова акумулација и надовезивање једне на другу то могу. Салехи (*Hadi Salehi*) и Кардуни (*Neda Kardouni*) наводе неколико главних начина на које лажне вести могу имати негативне последице по регионе или читав свет. Прво, лажне вести могу појачати постојеће конфликте. Перпетуирањем предрасуда, потпиривањем непријатељства и пренаглашавањем етничких или верских разлика лажне вести могу допринети интензивирању насиља и конфликта. Друго, као што је истакнуто у Резолуцији Савета безбедности 2317, лажне вести могу дестабилизovati регионе кроз подстицање сукоба и сејање неповерења међу народима. Треће, државни и недржавни актери могу фабриковањем и дисеминацијом лажних вести утицати на јавно мњење у другим државама, са циљем вршења утицаја на делиберативне и изборне процесе у тој земљи. Четврто, лажне вести могу креирати атмосферу у којој ће међународно повезивање ради решавања горућих заједничких питања бити отежано. Пето, лажне вести могу произвести озбиљне економске и социјалне потресе тако што потенцијално доводе до тржишних нестабилности, панике и неповерења у међународну трговину и сарадњу, што дугорочно успорава раст глобалне економије и развојне напоре. Шесто, лажне вести се нашироко користе у промоцији екстремистичких идеологија за регрутовање појединаца који би извршавали терористичке активности или сајбер нападе (Salehi & Kardouni, 2023).

Свест о лажним вестима као претњи за међународну безбедност нарочито је порасла у претходној деценији, кроз низ догађаја у којима су екстерни актери покушавали да утичу на изборне и референдумске резултате у западним демократијама. Нарочито се издвајају случајеви америчких председничких избора и референдума о изласку Уједињеног Краљевства из Европске уније 2016. године, као и покушај утицаја на француске председничке изборе 2017. године (Gerrits, 2018). У истом периоду запажено је да постоје оправдане сумње да је у великом броју међународних скандала око лажних вести учествовала Руска Федерација (Jensen, 2018).

Без обзира да ли и у којој мери иза одређених лажних вести стоји држава, дијапазон актера који на терену спроводе производњу и ширење лажних вести доста је широк. Ту се могу убројати појединци, слабо организоване групе истомишљеника, политичке партије, невладине организације, сензационалистички медији, пропагандни медији, државне институције, итд. У наредном одељку биће речи о томе како ови актери могу (зло)употребити вештачку интелигенцију у сврху производње и дисеминације лажних вести.

Употреба вештачке интелигенције у сврхе пласирања лажних вести

Коришћење вештачке интелигенције за креирање лажних вести представља озбиљан изазов за информационо друштво и читаву глобалну заједницу, нарочито од појаве широко доступних алата попут *Chat GPT-4* (Bell, 2023). Овај језички модел омогућава генерисање висококвалитетног текста према захтевима, односно скупу информација, које му зада корисник. *Chat GPT-4* је трениран уз приступ огромним базама текстуалног садржаја, што му омогућава детаљно упознавање са свим доступним језицима, а на основу чега генерише текстове који су граматички исправни и кохерентни. Такође, у стању је да веродостојно симулира људски стил писања и да текст усагласи са оним тоном којим би жељени текст требало да одише, нпр. може звучати као извештај о догађају, политичка изјава, вест о научном открићу итд. Као такав, *Chat GPT-4* представља моћно средство за потенцијалне злонамерне кориснике. Они му могу задати оквирну тему, опскрбљујући га измишљеним информацијама, на основу чега ће он сачинити убедљив текст – тј. лажну вест која звучи као аутентична. Када су му додељене детаљне смернице, производња лажне вести мери се у

секундима, те је могуће производити велики број лажних вести у веома малим временским размацама.

Поред текстуалних информација, вештачка интелигенција се такође користи за манипулацију сликама, аудио и видео записима како би се створили „докази” који подупиру лажне вести. Манипулација сликама и аудио записима значајно доприноси збуњености и неповерењу у медије и информације. Јавност тако постаје све више свесна да слике, аудио и видео записи могу бити лажни, што може довести до општег скептицизма (Ahmed, 2023).

Када је у питању употреба вештачке интелигенције за потребе дисеминације лажних вести постоји неколико проблема. За почетак, бројни лажни налози (*ботови*) на друштвеним мрежама могу бити аутоматизовани и коришћени за ширење лажних вести. Друго, алгоритми друштвених мрежа, који раде по принципу вештачке интелигенције, могу фаворизовати сензационалистичке, контроверзне и емоционално набијене садржаје, међу којима се неретко налазе и лажне вести. Треће, алгоритми друштвених мрежа могу креирати својеврсни „информациони мехур”, којим корисници бивају изложени само оним садржајима који се уклапају у систем информација којима су до тада пружили највише пажње. Уколико корисник једном приступи лажној вести постоји бојазан да ће му друштвена мрежа нудити спиралу повезаних садржаја (Rhodes, 2022). Четврто, алгоритми претраживача често фаворизују садржаје који су највише претраживани у последње време, без обзира на њихову истинитост, повећавајући тако вероватноћу да ће корисници наићи на њих.

Лажне вести и међународно право

Почетни проблем у регулисању лажних вести путем међународног права лежи у томе што су државе његови примарни субјекти, а најчешћи директни креатори и преносиоци лажних вести јесу недржавни актери. Да би држава била одговорна за ширење лажних вести, морала би се успоставити директна веза између конкретне лажне вести и конкретне државе, што је у пракси веома тешко оствариво (Baade, 2018: 1361). За почетак, данас је могуће објављивати вести на интернету уз остављање минималних трагова, до којих је нарочито тешко доћи имајући у виду брзину и дисперзивно ширење лажних вести путем друштвених мрежа. Осим тога, да би се држави приписала

одговорност за конкретну лажну вест, морала би се доказати ефективна контрола над ентитетом који је вест пустио у јавност, а чак ни обимно финансирање од стране те државе не задовољава минимум тражених доказа (Baade, 2018: 1362).

Упркос проблемима приписивања лажних вести конкретним државама, у оквиру међународног права постоји неколико релевантних међународноправних извора који делимично регулишу ову област. Првенствено треба поменути начело неинтервенције, односно забрану мешања у унутрашње послове других држава, које је садржано у Декларацији Генералне скупштине Уједињених нација о пријатељским односима између држава (Declaration on principles of international law concerning friendly relations, 1970), иако у основи потиче из међународног обичајног права. Лажне вести су уклопљиве у концепт мешања у унутрашње послове других држава, што се често чује у политичким говорима западних званичника када оптужују Русију, утолико што лажне вести могу произвести директне последице по демократске процедуре одлучивања у „нападнутој” држави. Уколико лажне вести служе директном позивању на устанак или рушење режима, мешање у унутрашње послове постаје још упадљивије. Међутим, под кишобран мешања у унутрашње послове могле би се подвести само лажне вести у ужем смислу, односно намерно измишљене и проширене лажне вести. Са друге стране, тзв. искривљене вести не би могле да се подведу под концепт интервенције јер је различита интерпретација чињеница дозвољена као устаљена и легална пракса у међународној политици (Schmitt, 2017: 318–319).

Пионирски покушаји међународне заједнице да се стане на пут пропагандистичким лажним вестима јавили су се у оквиру Лиге народа, а у циљу излагања на крај са пропагандистичким деловањем Немачке и Совјетског Савеза (Kearney, 2007: 30–31). Као резултат тих напора, 1936. године потписана је Међународна конвенција о употреби радиодифузије у интересу мира, која је касније преузета од стране послератне Организације Уједињених нација, чиме јој је потврђена правна валидност до данашњег дана. Члан 3(1) Конвенције предвиђа да се стране уговорнице обавезују да „забране и, уколико се укаже таква ситуација, да без одлагања зауставе на својој територији било какво емитовање које би могло штетити добром међународном разумевању изјавама чија је нетачност позната или би требало да буде позната лицима одговорним за емитовање” (International convention on the use of broadcasting in the cause of peace, 1936, Art. 3 (1)). Овај

члан Конвенције директно забрањује ширење лажних вести и захтева од држава потписница да предузму мере којима би се оно спречило. Међутим употребна вредност ове Конвенције у савременој борби против лажних вести остаје минимална. Не само што ова Конвенција данас има правно дејство у свега 29 држава чланица УН (United Nations Treaty Collection, n.d.) и што никада није доживела практичну примену (Baade, 2017, p. 1371), већ и сам садржај поменутог члана није у складу са савременим изазовима. Чак и ако реч „емитовање” користимо у најширем смислу, тако да може да обухвати и слање садржаја путем интернета, територијална условљеност спречава успостављање одговорности државе за конкретну лажну вест. Наиме, држава која жели да пласира лажну вест не мора уопште користити актера који се налази на њеној територији. Напротив, вероватније је да ће користити физичко или правно лице ван својих граница како би се веза између ње и вести додатно замаглила.

Након Другог светског рата настављени су напори у сузбијању пропагандистичког деловања појединих држава и у том контексту је настала и Конвенција о међународном праву на исправку из 1953. године. Члан 2(1) Конвенције предвиђа могућност да у случају ширења вести за које поједина држава сматра да „нарушава њене односе са другом државом, њену националну репутацију или достојанство” са територије било које државе (потписнице или непотписнице) на територији држава потписница, оштећена држава има право да састави сопствено саопштење (тј. одговор) и да се то саопштење емитује у државама уговорницама на чијим територијама је таква вест објављена или ширена. Члан 3. предвиђа обавезу држава уговорница да ово саопштење пренесу кроз канале које иначе користе за обавештавање јавности о спољним односима, а у случају да државе пропусте то да учине, члан 4. предвиђа улогу генералног секретара Уједињених нација у обезбеђивању видљивости те информације (Convention on the international right to correction, 153, Arts. 2–4). Ипак, иако значајан легислативни помак у тренутку свог настанка, овај међународни уговор је данас скоро у потпуности изгубио релевантност имајући у виду да се лажна вест може негирати кроз само један твит званичника оштећене земље, након чега ће уследити глобална дистрибуција те вести. Такође, значај ове конвенције додатно умањује чињеница да ју је ратификовало свега 23 државе (United Nations Treaty Collection, n.d.).

У последњим годинама повећан је број докумената Уједињених нација који говоре о дезинформисању, међу којима се по утицају

истичу: Резолуција Савета за људска права УН о промоцији, заштити и уживању људских права на интернету из 2021. године (United Nations Human Rights Council resolution on promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet, 2021), Резолуција Генералне скупштине о сузбијању дезинформација у циљу промоције и заштите људских права и основних слобода из 2021. године (United Nations General Assembly resolution on countering disinformation and promotion and protection of human rights and fundamental freedoms, 2021), као и Резолуција Савета за људска права о улози држава у сузбијању негативног утицаја дезинформација на уживање и остваривање људских права из 2022. године (United Nations Human Rights Council resolution on the role of states in countering the negative impact on the enjoyment and realisation of human rights, 2022).

Ипак, упркос ојачаној потреби да се међународна заједница супротстави појави лажних вести, чини се да погоднији формат за то представљају партикуларна политичка савезништва него универзални међународноправни оквир. Наиме, састављање, потписивање и ратификација међународних уговора који би разрадили заједничку борбу против лажних вести изискивали би доста времена и политичке воље. С једне стране, имајући у виду несагледиве брзине развоја нових технолошких могућности, решења у таквом уговору могла би бити већ превазиђена у тренутку усвајања и ратификације. Осим тога, мало је вероватно да би се у светлу растућег мултиполаризма и увећаних могућности хибридног ратовања, индивидуалне државе одрекле „сиве зоне” у којој, уз сарадњу са недржавним актерима, могу да врше пропагандно деловање, које неретко обухвата и ширење искривљених и/или лажних вести.

Алтернативе међународном праву: други начини супротстављања лажним вестима

С обзиром на то да је међународно право, како је у претходном поглављу показано, у великој мери импотентно да одговори на савремене растуће изазове у борби против ширења лажних вести, посебну пажњу треба скренути на оне нормативне оквире који дају више резултата. То су пре свега национална законодавства која проналазе начин да регулишу појаву лажних вести, чак и онда када немају посебне законе или стратешка документа посвећена сузбијању лажних вести.

Осим националних законодавстава, уочена је веома агилна улога Европске уније, пре свега у домену регулација вештачке интелигенције. Несумњиво је велика моћ и мултинационалних корпорација, попут Гугла или Јутјуба, те и оне све чешће ограничавају видљивост сумњивих садржаја.

Национално законодавство Републике Србије у сузбијању лажних вести

Као и већина других земаља, Република Србија нема посебан закон или документ јавне политике посвећен сузбијању лажних вести. Иза овога може стајати више разлога или њихово садејство: флуидност самог појма лажних вести, несхватање пролиферације лажних вести и потенцијалних разарајућих последица и употребљивост већ постојећег правног оквира за сузбијање лажних вести.

Закон о јавном информисању и медијима (Службени гласник РС, бр. 92/2023) представља кровни закон који прописује медијску и информациону сферу у Србији. Поглавље XIII овог Закона (*Одговор на информацију и исправка информације*) регулише оквир у коме би требало да се решавају случајеви лакших облика ширења нетачних информација у медијима. Осим тога, Закон о електронским медијима (Службени гласник РС, бр. 92/2023) установљава Регулаторно тело за електронске медије које добија надлежност да надгледа рад електронских медија и регулише садржај, што укључује и активности у сузбијању лажних вести. Такође, важећа Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији (Службени гласник РС, бр. 11/2020) наводи лажне вести као једну од претњи којима Република Србија треба да се супротстави у циљу остваривања улоге стварања погодног окружења за развој слободе изражавања.¹

Ипак, најмоћније средство у сузбијању лажних вести представља члан 343. Кривичног законика (Службени гласник РС, бр. 35/2019) – *Изазивање панике и нереди*, садржан у тридесет првој глави – *Кривична дела против јавног реда и мира*. Овај члан предвиђа следеће:

¹ У контексту регулаторног оквира треба поменути и Закон о потврђивању Европске конвенције о прекограничној телевизији (Службени гласник РС, бр. 42/2009). Мада ова конвенција не помиње директно лажне вести, значајно је да се у члану 7, ставу 5. од радиодифузних организација захтева да њихове вести „објективно представљају чињенице и догађаје”, чиме се тежи стати на пут лажним и искривљеним вестима.

(1) Ко изношењем или проношењем лажних вести или тврђења изазове панику, или теже нарушавање јавног реда или мира или осујети или значајније омете спровођење одлука и мера државних органа или организација које врше јавна овлашћења, казниће се затвором од три месеца до три године и новчаном казном.

(2) Ако је дело из става 1. овог члана учињено средствима јавног информисања или сличних средстава или на јавном скупу, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година.

Треба приметити да оба става овог члана предвиђају казну за ширење лажних вести, али само ако се успе доказати да је таквим чињењем дошло до конкретних последица – изазивања панике, тежег нарушавања јавног реда или мира или осујећивања или значајнијег ометања спровођења одлука и мера државних органа.² Дакле, ширење лажних вести није кажњиво само по себи, већ само с обзиром на последицу, што значајно ограничава могућност кажњавања појединих лажних вести. Посебно треба имати у виду да савремене лажне вести можда не изазивају панику појединачно, али њихова акумулација и међусобна надградња у дужим временским периодима може креирати друштвене феномене сличне паници и нарушавању јавног реда и мира. Тада је, међутим, тешко доказати извор одакле су лажне вести почеле да се шире. Такође, додатну дилему представља питање да ли се друштвене мреже могу узети за адекватно средство које се уклапа у формулацију „средстава јавног информисања или сличних средстава” из члана 343. Кривичног законика. Како Закон о јавном информисању и медијима изричито истиче да се медијима не могу сматрати друштвене мреже (Службени гласник РС, бр. 92/2023, чл. 37), Стојановић (2021: 3) истиче да би проширивање члана 347. Кривичног законика и на друштвене мреже представљало тзв. креативну аналогiju и тиме било у супротности са начелом легалитета. Ипак, у току пандемије корона вируса било је случајева када су грађани привођени управо због пласирања нетачних информација путем друштвене мреже Фејсбук (Миладиновић-Стефановић, 92).

У правничкој литератури се истиче да Кривични законик има супсидијарни карактер, односно да он не производи примарне правне

² Такође, треба имати у виду и члан 427. Кривичног законика (Службени гласник РС, бр. 35/2019), који у ратним околностима забрањује слабљење борбеног морала, које се, према овом члану, може вршити и „ширењем узнемирујућих вести”. Иако се „узнемирујуће вести” не морају нужно изједначити са лажним вестима, вероватно је да би се овај члан применио само када су ширене непроверене, искривљене и нетачне информације које „слабе борбени морал у јединици или наносе штету борбеној ситуацији”.

норме којима пружа заштиту већ да се „активира” по потреби – када релевантне правне норме из одговарајуће гране права (у овом случају из области слободе изражавања) не успевају да обезбеде адекватну заштиту (Бодрожић & Бодрожић, 2018: 255). Ипак, нарочито је важно истаћи да је у примени права Републике Србије неопходно осигурати равнотежу између права на слободу изражавања, која је гарантована Уставом и међународним конвенцијама које је потписала Република Србија, и права на правовремено и истинито информисање.

Улога Европске уније у регулисању лажних вести

Као заједница држава окупљених око темељних вредности „поштовања људског достојанства, слободе, демократије, једнакости, владавине права и поштовања људских права, укључујући и права припадника мањина” (Consolidated Version of the Treaty on the European Union, Art. 2), Европска унија има обавезу да се бори против лажних вести јер оне имају потенцијал да допринесе круњењу побројаних основних вредности. Препознајући потребу за хитношћу акције, Европска комисија је, на основу извештаја групе експерата, у априлу 2018. године усвојила документ под називом „Сузбијање информација на интернету: европски приступ”, у коме се лажне вести препознају као претња демократији и предлажу адекватне мере. Неке од наведених мера су: подстицање медијске писмености, подупирање квалитетног новинарства, унапређење стратешког комуницирања јавних установа и регулација рада интернет платформи ради транспарентнијег, поузданијег и одговорнијег интернет екосистема (European Commission, 2018).

У светлу буђења колективне свести о доскора незамисливим могућностима вештачке интелигенције, Европска унија је покренула пионирске напоре да регулише и усмери развој вештачке интелигенције како би, између осталог, спречила и ширење лажних вести. У јуну 2023. године Европски парламент је подржао Комисијин предлог Акта о вештачкој интелигенцији (European Commission, 2021), који ће, када буде усвојен, послужити као пример добре праксе за многа европска и ваневропска национална законодавства у будућим напорима да се развој вештачке интелигенције одржи под контролом. Крајњи циљ Европске уније јесте да спречи реализовање апокалиптичних визија о свету у коме се вештачка интелигенција толико развила да самостално може предузети контролу над човечанством, као и оне мање апокалиптичне, али свакако песимистичне визије, у којима ауторитарни

и тоталитарни режими користе вештачку интелигенцију за контролу друштва. У том контексту, међу најзначајнијим новинама које Акт доноси налазе се следећа легислативна решења:

- Забрањују се системи тзв. „друштвеног бодовања” који врше класификацију грађана на основу понашања, социо-економског статуса или личних карактеристика.
- Забрањују се системи биометријске идентификације у реалном времену, попут препознавања лица, осим у јасно дефинисаним ситуацијама: трагању за несталом децом, идентификацији осумњичених злочинаца и спречавању терористичких претњи.
- Текстови генерисани уз помоћ генератора текстова носиће посебну ознаку, што ће бити корисно у борби против лажних вести. Такође, биће спречено генерисање текста незаконитог садржаја (нпр. ширење говора мржње).
- При коришћењу различитих апликација корисници ће бити обавештени уколико разговарају са вештачком интелигенцијом, као и када системи вештачке интелигенције манипулишу сликама, аудио или видео садржајем.

Псеудорегулација лажних вести: улога мултинационалних информационих корпорација

Псеудорегулација подразумева појаву у којој „компаније које делују наднационално, без постојања јасне државне или међудржавне регулације, почињу саме себе да регулишу” (Сурчулија Милојевић & Кулић, 2020: 180). Овде се пре свега мисли на најутицајније гиганте – друштвене мреже и интернет претраживаче: *Мету*, *Алфабет*, *Јутјуб*, *Твитер* и др. Мада можда у овим настојањима игра улогу и жеља челника ових компанија да остваре позитиван утицај на друштво, вероватније је да је важнији разлог за псеудорегулацију тежња да се избегну критике друштва и потенцијално губљење незадовољних корисника.

Ове компаније обилато користе могућности вештачке интелигенције, и то у следеће сврхе:

1. Препознавање дезинформација – вештачка интелигенција може анализирати огромне количине садржаја на друштвеним мрежама како би идентификовала оне садржаје који би потенцијално могли бити лажне вести. Ово подразумева анализу кључних речи, реченица, слика и видео снимака који су често повезани

са дезинформацијама. Због пролиферације лажних вести на тему вакцинације, *Meta* је увела механизам који аутоматски препознаје садржај који се тиче вакцинације и упозорава на потенцијалну штетност таквог садржаја (Meta, n.d.).

2. Аутоматизовано означавање и уклањање – вештачка интелигенција може аутоматски означити и/или уклонити садржај за који сматра да је лажни или обмањујући. Алгоритми се тренирају на основу већег броја примера лажних вести како би постали ефикаснији у препознавању сличних образаца у будућности.
3. Идентификација ботова и аутоматизованих кампања – вештачка интелигенција препознаје и открива аутоматизоване налоге (ботове) и лажне профиле који се користе за што ефикасније ширење лажних вести. Домет деловања ботова видљив је у истраживању које је прикупило 200 милиона твитова на тему пандемије корона вируса и открило да је међу 50 најутицајнијих ретвитова 82% њих потекло од стране ботова (Ramalingaiah, Hussaini, & Chaudhari, 2021: 1).
4. Оцена поузданости извора – вештачка интелигенција помаже у идентификацији и рангирању извора вести на основу њихове веродостојности и нивоа професионализма. То помаже друштвеним мрежама да фаворизују поуздане изворе и смање видљивост непоузданих извора.
5. Брза реакција на нови садржај – вештачка интелигенција може брзо идентификовати ново ширење дезинформација и реаговати обавештавањем људских модератора који би потврдили или оспорили да је у питању лажна вест. Брзина алгорита је кључна јер дезинформације најчешће брзо добијају на популарности и шире се пре него што их и сами корисници могу препознати као лажне вести и као такве их пријавити (Lakshmanan, 2023).

Ипак, ови механизми нису беспрекорни и стога изазивају критике и контроверзе. Неки аутори су се запитали да ли вештачка интелигенција садржи унапред програмирану пристрасност и на тај начин врши нелегитимну цензуру свих садржаја који би могли осликавати другачије политичке или друштвене ставове (Peters, 2022). Тада се јавља сумња у добронамерност дотичних мултинационалних корпорација, односно доводи се у питање њихово деловање у интересу грађана насупрот деловању у сопственом интересу. Овај баланс између псеудорегулације помоћу вештачке интелигенције, са једне стране, и заштите корисничких слобода и приватности, са друге, остаје

изазов и представља тему која захтева даље истраживање и широки друштвени дијалог. Како технологија и облици комуникације на интернету еволуирају, одговори на ова питања играће суштинску улогу у одржавању улоге друштвених мрежа и интернета као отвореног и безбедног простора за све кориснике.

Закључак

Овај рад се бавио истраживањем улоге међународног права у сузбијању лажних вести у контексту њихове свеprisутности у дигиталном простору и потенцијала за угрожавање међународног мира и безбедности. Анализирани су извори међународног права који се односе на ову област: начело неинтервенције, Међународна конвенција о коришћењу радиодифузије у интересу мира и Конвенција о међународном праву на исправку, заједно са релевантном секундарном литературом која се бави односом између лажних вести и међународног права.

На основу анализе, закључује се да међународно право пружа оквирну забрану производње и ширења лажних вести од стране субјеката међународног права. Међутим, таква регулација се показује недовољном у суочавању са проблемом лажних вести, с обзиром на тешкоће у доказивању одговорности конкретних државних субјеката за производњу и ширење одређених лажних вести. Такође, постојеће конвенције нису применљиве на лажне вести које настају у условима савремене технологије, а постизање консензуса унутар међународне заједнице ради кодификације и продубљивања међународног права у овој области није вероватно очекивати.

Аутор препознаје три алтернативна приступа регулацији лажних вести: регулацију путем националних законодавстава, као што је приказано на примеру Републике Србије, регулативни оквир Европске уније и такозвану „псеудорегулацију”, коју спроводе мултинационалне информационе компаније попут *Алфабета*, *Мете* и *Твитера*. И поред видљивих резултата вештачке интелигенције у сузбијању лажних вести, њена употреба отвара низ етичких питања о њеној непристрасности, као и о слободама корисника.

У закључку, међународно право номинално има улогу у регулацији лажних вести, првенствено кроз когентну норму међународног права – начело неинтервенције – али се суочава са ограничењима у

својој примени. Ефикаснији одговор на проблем лажних вести захтева сарадњу на националном и регионалном нивоу, као и ангажовање грађанског друштва и мултинационалних компанија како би се створио одржив оквир за сузбијање овог деструктивног феномена у дигиталном добу.

Како је информациона сфера неопходна за неометану делиберацију, а самим тим представља и неизоставну компоненту савремених либералних демократија, у наредним годинама и деценијама очекује се све тешња сарадња земаља Запада (првенствено у оквиру међународних организација) у сузбијању дезинформационих кампања попреком из ауторитарних режима. У овом геополитичком информационом рату позиција Србије је нарочито рањива. Чињеница да Србија и даље одржава блиске односе са Руском Федерацијом, а упркос стратешком циљу чланства у Европској унији, ствара подогно тло за добро организовано деловање руске информативне машинерије која има за циљ слање антизападних порука и последично смањење подршке јавности чланству у Европској унији. Управо због тога, Србији је хитно потребно регулисање боље имплементације законског оквира у медијској сфери, као и константан рад државних институција, академије и грађанског друштва на подизању медијске писмености, почевши од најранијег школског периода, а закључно са осмишљавањем адекватних програма за помоћ старијим грађанима у сналажењу са изазовима у медијској сфери.

Литература

- Бодрожич, И. П., & Бодрожич, А. (2018), Политичко-правни аспекти ширења лажних вести. *Српска политичка мисао*, 25(61), 247–260. <http://doi.org/10.22182/spm.6132018.13>
- Закон о електронским медијима*. (2014). Службени гласник РС, бр. 92/2023.
- Закон о јавном информисању и медијима* (2014). Службени гласник РС, бр. 92/2023, 58/2015 и 12/2016.
- Кривични законик*. (2005). Службени гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 -испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
- Миладиновић-Стефановић, Д. (2022). Ширење лажних вести, пандемија и казнено право. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 61(97), 47–64. <https://doi.org/10.5937/zrpf1-41586>

- Стојановић З. (2021). *Изазивање панике и нереди – (Не)оправданост кривично-поправне интервенције*, 1–5. https://www.academia.edu/44660436/Izazivanje_panike_i_nereda
- Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији за период 2020–2025. година (2020). Службени гласник РС, бр. 11/2020.
- Сурчулија Милојевић, Ј., & Кулић, М. „Лажне вести” или дезинформације: (само) регулаторни оквир и изазови у пракси. *Српска политичка мисао*, 27(67), 177–203. <https://doi.org/10.22182/spm.6712020.8>
- Ahmed, S. (2023). Navigating the maze: Deepfakes, cognitive ability, and social media news skepticism. *New Media and Society*, 25(5), 1108–1129. <https://doi.org/10.1177/14614448211019198>
- Björnstjern, B. (2018). Fake news and international law. *European Journal of International Law*, 29(4), 1357–1376. <https://doi.org/10.1093/ejil/chy071>
- Bell, E. (2023, March 3). A fake news frenzy: why ChatGPT could be disastrous for truth in journalism. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/mar/03/fake-news-chatgpt-truth-journalism-disinformation>
- Consolidated version of the treaty on European Union*. (2012). Official Journal of the European Union, C 326/13 https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
- Convention on the international right of correction* (1953). https://treaties.un.org/doc/Treaties/1962/08/19620824%2002-00%20AM/Ch_XVII_1p.pdf
- Declaration on principles of international law concerning friendly relations and cooperation among states in accordance with the Charter of the United Nations (A/8082)* (1970). <https://digitallibrary.un.org/record/202170?ln=en>
- European Association for Viewers Interests. (n.d.) *Infographic: Beyond fake news – 10 types of misleading news*. <https://eavi.eu/beyond-fake-news-10-types-misleading-info/>
- European Commission (2018). *Tackling online disinformation: a European Approach*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0236>
- European Commission (2021). *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council – Laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts*. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e0649735-a372-11eb-9585-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF
- Gerrits, A. W. (2018). Disinformation in international relations: How important is it? *Security and Human Rights*, 29(1–4), 3–23. <https://doi.org/10.1163/18750230-02901007>
- International Convention concerning the Use of Broadcasting in the Cause of Peace* (1936). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20186/v186.pdf>
- Jensen, M. (2018). Russian trolls and fake news: Information or identity logics? *Journal of International Affairs*, 71(1.5), 115–124.
- Kearney, M. J. (2007). *The prohibition of propaganda for war in international law*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199232451.001.0001>
- Lakshmanan, L. V. S. (2023, June 7). Algorithms can be useful in detecting fake news, stopping its spread and countering misinformation. *The Conversation*. <https://theconversation.com/algorithms-can-be-useful-in-detecting-fake-news-stopping-its-spread-and-countering-misinformation-203735>

- McGonagle, T. (2017). "Fake news": False fears or real concerns? *Netherlands Quarterly Human Rights*, 35(4), 203–209. <https://doi.org/10.1177/0924051917738685>
- Meta. (n.d.). *Responding to Covid-19*. Retrieved 13 October 2023, from <https://about.meta.com/actions/responding-to-covid-19/>
- Mythen, G. (2010). Reframing risk? Citizen journalism and the transformation of news. *Journal of Risk Research*, 13(1), 45–58. <https://doi.org/10.1080/13669870903136159>
- Peters, U. (2022). Algorithmic political bias in artificial intelligence systems. *Philosophy & technology*, 35(2), 25. <https://doi.org/10.1007/s13347-022-00512-8>
- Ramalingaiah, A., Hussaini, S., & Chaudhari, S. Twitter bot detection using supervised machine learning. *Journal of Physics: Conference Series*, 1950. <http://doi.org/10.1088/1742-6596/1950/1/012006>
- Rhodes, S. C. (2022). Filter bubbles, echo chambers, and fake news: How social media conditions individuals to be less critical of political misinformation. *Political Communication*, 39(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/10584609.2021.1910887>
- Salehi, H., & Kardouni, N. (2023). Fake news and disinformation in the perspective of international peace and security. *Legal Studies*, 15(2), 321–353. <https://doi.org/10.22099/JLS.2023.46850.4916>
- Schmitt, M. (2017). *Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316822524>
- United Nations General Assembly resolution on countering disinformation and promotion and protection of human rights and fundamental freedoms (2021). <https://digitallibrary.un.org/record/3955093?ln=en>
- UN Human Rights Council resolution on promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet (2021). <https://digitallibrary.un.org/record/3937534?ln=en>
- United Nations Human Rights Council resolution on the role of states in countering the negative impact on the enjoyment and realisation of human rights (2022). <https://digitallibrary.un.org/record/3971994?ln=en>
- United Nations Treaty Collection (n.d.). *Convention on the International Right of Correction*. Retrieved 10 October 2023, from https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVII-1&chapter=17&clang=_en
- United Nations Treaty Collection (n.d.). *International Convention concerning the Use of Broadcasting in the Cause of Peace*. Retrieved 10 October 2023, from https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280046246&clang=_en
- White, A. (2017). *Fake news: It's not bad journalism, it's the business of digital communications*. Ethical Journalism Network. <https://ethicaljournalismnetwork.org/fake-news-bad-journalism-digital-age>

INTERNATIONAL LAW IN COUNTERING FAKE NEWS: SCOPE AND ALTERNATIVES

Marko TODOROVIĆ, Researcher,
European Policy Centre, Belgrade

Summary

This paper delves into the intricate role of international law in countering the surge of fake news, particularly within the digital realm, and its potential ramifications for international peace and security. The analysis draws upon various sources of international law, including the principle of non-intervention, the International Convention Concerning the Use of Broadcasting in the Cause of Peace, and the Convention on the International Right of Correction, as well as secondary literature that examines the relationship between fake news and international law. The findings suggest that while international law establishes a framework discouraging the creation and dissemination of fake news by entities subject to international law, this regulatory structure proves insufficient in the face of contemporary challenges. Presently, establishing the culpability of a specific entity for the production and/or dissemination of a particular piece of fake news has become exceedingly complex. Furthermore, achieving a consensus within the international community on this issue seems implausible, hindering the likelihood of further development of international law in this domain. Consequently, the author proposes three alternative avenues for regulating fake news: first, through national legislation, as exemplified by the Republic of Serbia; second, via supra-national European legislation; and third, through "self-regulation" by multinational information companies such as Alphabet, Meta, and Twitter. Each of these approaches represents distinct strategies that could offer more pragmatic and feasible solutions in the ongoing battle against the proliferation of fake news.

Keywords: *fake news, artificial intelligence, international law, international peace and security, multinational corporations.*